САНА ОЛОХ

ХАҺЫАТ
1931 СЫЛ АЛТЫННЫ
15 КҮНҮТТЭН ТАХСАР

№ 62 (7291) ⊙ 1992 сыл. Ыам ыйын 23 күнэ. Субуота ⊙ Сыната 8 харчы

ОРОЙУОН КЫРА СЭБИЭТИГЭР

Бу Сэбиэт, төһө даҕаны «кыра» диэн намтата сөбүс заттаннар, ойуон таһымыгар быһаарыллыах айылаах сорох улахан боппуруостары бэргэтэр, чөгэтэр күүстээх. Быйата, кини эмит тыла бүтэнктээх. Народнай депутаттар ойуоннааҕы кыра Сэбиэттэрэ 7 чилиэннээҕиттэн ыытыахха түөрдү кэлбит. Онон кворум туолла диэн буолла.

Саҥа былаас саҥа тутулу (структураны) оҥостуоҕуоҕа чуолкай. Ыаллыы ойуоннаробыттан, хойутаан да буоллар, воруот үөрэҕириитин ойуоннааҕы салаатын **ойуон дьаһалтатын воруот үөрэҕириитигэр управлениетыгар**. «Оттон культура отделын **ойуон дьаһалтатын культураҕа управлениетыгар** уларытан тэрийэр туһунан боппуруос көрүллэн бигэргэнэ. Онуоха воруот үөрэҕириитиэ салаатын үлэһиттэрин ахсааннара оннунан хаалларылынна.

Культура управлениета 6 улахан салааларгаах гына уларытылынна. Ойуон 26 клубнай тэрилтэлэрин биир сэргэ түмэр, үлэлэрин хонтуруоллуур ыыахтаах отдел баар буолла. Төрүт үгэйдэ, культураны сайыннарыыга хайысха ылылыбытынан саҥа отдел көрүлүннэ. Урут бэс бэриммэт библиотекалаар бу управлениеҕа холбоммуттар. Онон киносеть эрэ туспа буруо таһаарынан эрдэтэр тиийэр. Бу управленнелар ойуон дьаһалтатыгар кириэллэриннэн кинниммит бухгалтерия иэнгүө хамнастарын ахсаан ылыахтаахтар. «Үбэ аҥа суох курааах тылынан салайар ыарахан буолуо, тутулуктаах буолабыт».—диэн мөкүүр күөдьүйүох күрдьүк буолан истэҥинэ, «кинниммит бухгалтерия кинигэр бэйэҥит дьоҥнуут баар буолуохтара» диэн уоскутулунна.

Пенсиялы кэмигэр тута анаан, телефон иһэр уонна кэһилиэннэҥ ыаммат арангатыгар чочуу көмөнү оҥорор иннинэн ойуон дьаһалтатын иннинэн үлэлиир **пенсия уонна социальнай көмүскэл отделлара тэрилиннилэр**. 9 үлэһиттээх пенсиялы аныыр уонна төлүүр отдел тутула бигэргэнэ. Социальнай көмүскэл отделын начальнигынан бу иннинэ Карл Маркс аатынан совхозка директордаабыт **И. И. Филиппов** бигэргэнэ. Маны сэргэ соторутааҕыта тэриллибит кэһилиэннэҕэ социальнай көмөнү оҥорор уонна дьиэ кэргэни, иҥэ буолуулуу, оҕо саабы араначчыгыыр фондаларга 9 киһиттэн турар бырабылыанньа олохтоно. Бу бырабылыанньаҕа (председатель А. Р. Саргыдаев) ойуон Сэбиэтин бос ыйынааҕы сессиятын көрүүтүгэр кэһилиэннэҥ ыаммат арангатын ойуурга аналлаах программа барылын оҥорон киллэрэригэр сорудахтанна.

Кыра Сэбиэт маны таһыйан олохтоох нолуок көрүнэрин уонна кэмэйдэрин бигэргэттэ, «Ыччат» программа кэмиллин туһунан боппуруос эмиэ көтөҕүлүннэ. Программа барыла 1990 сыл күһүнүгэр оҥоһуллан турар. Кини дьыҥаатын ситэри быһаарыы ыччат бастайаннай комиссиятыгар (председатель В. Ф. Посельскай) сүктэрилиннэ. Комиссия программаны чочуйан бэс ыйыгар сессия бигэргэтиитигэр киллэриэхтээх. В. Посельскай маныаха ойуон дьаһалтатын баһылыга И. Сивцев бэйэтинэн сыстан комолоһүө этэ диэн саныаттан биллэрдэ.

В. НИКИФОРОВ.

● „Үүнүү-92" ●

Үлэни бэйэҕэ чугастык ылыннахха

Хаина да сырыттахха, дьон үлэни бэйэҕэ чугастык ылынар буолтара бэлиэ. Дэбигис өйдөнүллүбэт да буоллар, бу өрө-тангнары ытыллыбыт олох үлэлээтэххэ эрэ аһыыр-тангнар буолбуппутун өйдөттө.

«Мугудай» сылгы заводун бурдугу үүннэрэччилэрэ быйыл ыһыыны үөһэттэн-аллараттан үүтэрпитэ, болдьохтоһуута суох эрдэ саҕалаабыттар.

—Бэйэлэрэ үлэлиллэр. Отделение хонтуоратыгар дааннай эрэ биэрэ кэлэн бараллар. Сиилэстэнэр күөх маасса 70 гектарта ыһыллыахтаах, бу ый 15 күнүгэр түмүктэннэ. Бурдугу ыһыы тэнэнэн ыытыллар. Бэҕэһээ Мунгур Тинт бааһынатын бүтэрбиттэрэ,—диир отделение управляющайын э. т. А. Н. Аммосова.

Боһуоластаах механизатор С. Е. Максимов Т-150 трактортан көлүөһэтин уста турарыгар түбэһэн, звеньевойдара А. В. Корнин трактора моһуогурбутун истэбит. Итти көлүөһэ бүгүүгү үлэни быһаарыахтаах. Сеялка соҕор сүрүн Т-150 трактордара бааһынаҕа баран иһэн аара суолга турар хаалбыт. Иккис сеялка тракториһа Семен Егорович итти сырыттаҕа. Оннооҕор эмиэ аны ардах таммалыыра. Итиэннэ сиэтэрэн бүгүн нүүтүүнүөх үлэ тахсарыгар, кырдьыга, саарбахтаан барбыппыт.

Ол аҕас эбит. Мугудайтан эргиллибитигэр Куолла бааһынатыгар тигинэччи үлэлии сылдьар дьоҥҥо кэтиллибиппит.

—Дьэбигиттэн сылдьабыт. Онон сарсыарда тыа үлэ араастаан саҕаланар. Ол оннугар киэһэтин хойутаан 11-12 чааска бүтэбит. Заправкабыт табыллыбат. Онон хоно сылдьан үрдүттэн үлэлиир кыаллыбат,—диир звеньевой.

Ыһыыга иккис Т-150 трактор иккилии сеялка ны холбоон бараллар. Икки сеялкаҕа биирдии кэһи турар. Бу үлэҕэ Семен Толстоухов уонна Егор Борисов анаммыттар. Сиилэстэнэр күөх маассаны ыһыы үлэтэ бу звеноҕа сүктэриллибит. Ону Гуляев П. С. уонна Толстоухов Н. М. МТЭ тракторынан үлэлээн бүтэрбиттэр. Аны бурдукка Талөй бааһыналарыгар көмөлөһүөхтээхтэр. Итиннэ, туох үлэ баарынан түсүһэн иһэллэр. Кладовщиктара В. В. Смирников эмиэ баранаҕа сылдьар. Онуоха звено чилиэнэ Н. М. Оконешников ДТ трактора үдэлиир. Тастан дьону кытыннарыы аҥыйах. Олохтоох сельсо үлэһита Роман Хоротанов сеялка каннаттан тута МТЭ-нан катоктааһыны ыытар. Сиэн таҥастааһынтан, көбүтүүгэ сылгыһыттар звенолара икки кэһиннэ биэрбит. Ол оннугар бурдук үүннэрэччилэр звенолара сылгыһыттар 44 гектардаах бааһыналарыгар зеленицаны ыһан көмөлөһүохтээх.

Үлэни кудумсута сатаһын көстөр. Холобур, итти сеялка ахсын биирдии кэһи хайаан да налда диир буоллахха, манна биир кэһи иккини тэҥинэн үлэлэтэр, сиэтэ ыһыытыгар сеялка кэннигэр наток холбокор. Сварочнай агрегаттаахтарын билитин сеялкаҕа сылдьар Егор Борисов үлэлэтэр. Отделение механига Д. Д. Дьячковскай өрөмүөн иннитэн уоппускаҕа барбытын суохтаабат да курдуктар. Быйата, совхоз инженериэй сулуусата күннээҕи ыаһалбаҕа ороспот. Биир саҥа сеялкалаахтар. Атын техника саҥардыллыбатах. Сылгыһыттартан ДТ тракторы уларсан үлэлэтэллэр. Тыа хаһаайыстыбатын управленнетыттан кылаабынай специалистар инженер Н. Н. Каженкин уонна агроном Е. И. Корнина кэлбиттэриэн уматыгы, быйылгы техника кэлиитин, салаа һиинэй сиэмэтин булуннуу интэриэһиргэһэн кэпсэтэллэр, саныыллар, быктараллар. Холобур, кэһи спиригэр анаан сэлиэһинэйи ыыахтарын саныыллар эбит буолан бэран, хаһаайыстыба сиэмэтин ыыйан булбатах.

Звено үһүс сылын арендаҕа үлэлиир. Барыта 670-са гектар бааһыналаах. Ол иһигэр 150 гектарыгар сиилэстэнэр культура ыһыллар. Туорахтаах культуралары быйыл 327 гектарга ыһар былааннаахтар. Гектар ахсыттан 8-тыы центнер үүнүүнү ыларга мөккүүлэр. Ол эрээри завод дирекциятын кытта быйылгы үлэ дуоҕабарын түһэрсэ иликтэр. Онон үлэлэрэ туох-ханнык талбүрдэах буолуохтаҕа биллибэт.

Атыттартан уратылара диэн ыһыы кэмигэр аҥыйыктара боҕо бэриллэр. Профсоюстара уйуар эбит.

Бэйэлэрин дьоҕуус ыыахтарыгар дьүөрэлии баллыны оносто сатаабыттар. Быйыл күрүөлэрин сөх сүтүөхтээхтэр. Ол эрээри, сиэ сыл ахсын бүөлэнэр курдук эрээри, хайдах ыһыы бүттэ да, техника, сүөһү тэпсибитинэн барар. Холобур, былырыын, илларэ сыл 7 км курдук күрүө туттулар, өрөмүөннээтилэр. Оҥтукаларын көдьүүһэ көстүбэт. Аны сиилэс бааһынатыгар ардахтатыы кыаллыбат. Чэччимэ система былырыын үһүс сылын туһунныллыбатах. Күөлэ уолан уута суох хаалбыт. Быйыл оҥтукаларын сохсүтэргэ бааҕатыйаллар. Икки километрдаах күөлтэн итти системалаах күөллэригэр уу бырахтарар эрэ ыыахтаахтар.

Бааһынаны көрүүгэ хайыыга, сиилэстэнэр күөх маассаны нуолсүтэргэ, кэлэр сылга иһин сиир бурдугун ыһыарга, ыһыы кэнин кыгатарга уонсай сүбэ-сарга наадата костон турар суол. Ол эмиэ бүгүн торумнаахтаах.

С. СМИРНИКОВА.

НАВИГАЦИЯНЫ—ТЭРЭЭҺИННЭЭХТИК

Быйылгы навигацияҕа тонна киһи сиир бурдуга, тонна чэй, 60 тонна туус, 300 тыс. усулуобуная баанка эт кэнсиэрбэтэ, түннүк тааһа, шифер, төһөө, о. д. а. кэлэрэ күүтүллэр. Итинник сэргэ совхозтарга 5 тыс. тонна комбикорм, техника кэлиэхтээх.

Быйыл саас Амма өрүс ууһа үрэхтэн уу-хаар ааннаа кирбэккэ бэйэтин иннинэн аҥыйах хонуукка суй-сай сууруа буолан баран хаалла. Өрүс маннык ыраастаныытын күүлэлүү уһуннаа диэччилэр.

Дьэ онон аҥыйах хонуттан Кыстык Кугда биринстэнигэр таһаҕастаах баржалар тиксиэхтэрэ. Ордук үгүс таһаҕаны ылаччыынан, сүөкэччиэн райаҥ быраабылыанньата буолар.

Биһиги сааскы навигацияҕа биринстэн уонна райаҥ ыскылаатторга төбө баламмэхтэриин билэр саарынан бу ыскылаат сэбиэдиссэйин Иван Тимофеевич Константиновы кытта көрсөн кэпсэттибит.

—Иван Тимофеевич, өрүспүтүгэр судно кэлэр уута баар буолар инн?

—Судно кэлэр уута баар. Саҥын өрүс «тот» буолар. Хата, ол туһүүтүгэр букатын сайыннары таһымыгар түһэччи, судноолар чаарга олорон хаалаччылар, —диир эргиэнэ олоҕун 40-тан тахсатын иитэбит үлэ, сиэрин ветеранна, эргиэн үлэтин туйгуна Иван Тимофеевич Константинов Ыскылаат Уйбаан.—Бэлэмнит букатын молтох. Биэрэктэн саҕалаан ыскылааттарга тиийэ, бу көрөрүг курдук, эргиччи итэҕэс-быһаҕас. Үнүөйэх кууссчут бу үлүгэр киэҥ уораҕайы истэри-тастары хайдах үмүрү тутуохтарай? Өссө хаар баарытан Чурапчыттан үлэһиттэрдэ киллэрэн субуотуньук тэрийэн, саатар, ыскылаат территориятыгар өрөмүөнү ыытыаҕыҥ, үөһэ-аллара тутуоҕун диэн салалтабар туруорсан алдьыта тылым баранна да, күн бүгүнүгэр диэри туох да көмө суох. Ыскылаат таһынаайы мустаны нэһилиэк дьаһалтата оҥорторуо, онтон атынын барытын, бэйэбит ылсыбатахпытына, ким тылланан кэлэн оҥоруой? Территория иннинэн таһаҕастаах массыыналар кыайан сылдьыбат туруктаахтар, хаһыллан ааҕа-дьураа буоллулар.

Ыскылааттар, хахха сарайдар үрүт шифердэрэ онон-манан ардах-самыыр иннибэккэ аанар аһаҕастардаахтар эбит. Бэйэлэригэр шифер суох. Онон Чурапчыттан кирдэриэ эрэ үүйүүһүлэр. Оннооҕор, кыһалҕатын оҥорон, төһөө да суох. Оттон соторутааннта диэри «баай райолар» диэн аатталар тэрилтэҕэ ол иэстэ сыһар кин. Ыскылааттар электропроводтара олус эргэрдилэр диэн үлэһиттэр дьиксиэллэрэ сиэрдээх. Хас тыал түстэҕин, салгын хамсаатаҕын аайы дьаалатыыллар барэ-кэлэ турар уоттаахтар. Онтон баһаар да барыан сөп. Мунгар, ыскылааттар икки ардылара, олбуор иһэ сэтиэнэҕинэн саба бүрүлэн сытар.

Биринстэнигэ барыаны тутар соҕотох остуолба көстүбэт. Маннык остуолбалары (мертвяктары) туруорбат түбэлтэҕэ барыалары тракторларынан тутарга тиийэҕин.

—Урукку сылларга Чурапчыттан райаҥ үлэһиттэрэ навигация быдан иннинэ кирэн хоно-өрүү сылдьан сүрдээх көхтеөхтүк көмөлөөн, субуотуньуктаан тахсар этилэр. Судно кэлиитигэр тыытан курдук болаан буоларбыт. Бу да күннэргэ кирэллэрэ буоллар, бука, үмүрү-хамыры тутуо этилэр. Саҥабытыгар күүтэбит,—диир Иван Тимофеевич.

Биһигин урукку буоллубатах. Олохтут рыынок туһаанынан барда. Сыһыан, оҥо барыта хордалаах, ыксаа кэпсэтиллэх буоллахха эрэ ыксар-хөпсөр. Оттон байаҕа каллэххэ, туостаах тэриллэр, хаһаайыстыбат ыыһалаҕатын чугастык ылынарыт эбээһинэ буолуохтаах. Ол эрээри Кыстык Кудатааҥы райаҥ ыскылаатын үһүөйэх-тордуөйэх үлэһита итти уонна ахтылыыбыт итэҕэйи-быһаҕаны бу күннэргэ, баҕарбыт да иһин, ситэрэр-хоторор кыаҕа суох. Онон райаҥ салалтата бу күннэри мулчу туппакка баламмэннинин тиһиҥэр тиийэ ыытара наада буолбут.

Биллиэги баланьыаннаан олорон биэрэр түбэлтэбитигэр уонна ардах-сирдэх түстэҕинэ куруус үлэтэ атахтанар туруктаах. Оттон судноолар сүрдээх ыксаллаах-тиэтэллээх үгэстээхтэр, хас биирдии чаастара күнүтэ чуолкай. Оннооҕор урут, уоһаттан эбии дьаһайтарар кэмнэ, таһаҕастыын тоннор түбэлтэлэрэ баара. Этэ биллиэн. Ыстараапта да бэтиччу буолбут курдук иннилэр.

Сааскы навигация кылгас олус ыытарыыгаах кэмигэр төбө тэрэҕинээхтик дьаһанарбытытта ойуоммут бүгүн сылы эргиччи наадыйар туһаах боппуруоһа быһаарыллар. Онон барыы күүһү түмэтардыаҕыҥ.

В. СЫРОВАТСКИЙ.

Сир быйаҥа— олохпут быйаҥа Сүөһү туйаҕа—уот

Республика да, ороҕуон да хаһыаттарыгар ороҕуон хаһаайыстыбаларыгар кыстык ыараханын, сүөһү туһата суох өлүүтэ тахсарын, бородуукуйаны ылыы наҥтаан иһэрин, төрүөх ылыллыыта намыһаҕын тустарынан үүстүк суруйаллар. Ити боппуруостар ханнык баҕарар киһини толкуйдаталлар. Онуоха туох түмүгү өгостуохха сөбүй, бириҥиннэтэ туохха сытарый? Ороҕуонтан урукку курдук от тоҕо өлгөмнүк үүммэтий, дэлэйдик соҕотоҕоҥкаламматый? Бу боппуруостарга сорох саныаларбын этиэхпин баҕарабын.

Тыа хаһаайыстыбата айылҕа баар усулуобуйаларыгар сөп түбэһиннэрэн сайдыахтаах. Оччобуна эрэ сир уйун наҥыа айгыраабакка, кэхтибэккэ туһаныахтаах. Киэн биэрэр быйаҥын таба учуоттуохтаахпыт. Саха государственнай университетын геоботаникаҕа лабораторията 1973 сылтан ходуһа уонна мэччирэҥ сирдэрин отторун составын, биэрэр быйаҥарын, төбө кодьүүстээхтик туһаныллалларын, төбө сүөһү туруон сөбүн, ханнык хайысхаҥа туһаныахтаахпытын быһаарыныан дьарыктанар.

Ороҕуонтан бастаны геоботаническай чинчийиилэр 1975 сыллаахха биирдии хаһаайыстыбаларыгар, иккиһин былырыын ороҕуон урдүнэн дьыталлыбыта. Итэ чинчийиилэр көрдөрүүлэриттэн, туһаныллар сирдэр орто үүнүүлэрэ, киниилэр хаачыстыбалара лаппа мөлтөөбүт. Холобур, (бастакыта 1975 сылгы, иккиһэ 1991 сылга) ходуһа үчүгэй хаачыстыбалааҕа 63,8—27,3, орто сыта 31—62,9, куһаҕана 5,1—9,8, мэччирэҥ үчүгэй хаачыстыбалааҕа 38,3—6,6, ортоҕута 51,4—45,3, куһаҕана 10,3—48,1 бырыһыан. Ходуһалар үүнүүлэрэ тоҥтаран 13—8,2, ити иһитэр кураанах сиргэ 7,1—7,1, сөбүгэр сиктээхтэ 18,7—9,5, ньчэҕэй сиргэ 15,5—8,1, мэччирэҥ орто үүнүүтэ тоҥтарга 10—5,2 центнер. Сылааҕы орто сөҥүү хаммаҕа 353,4—189,6 мм.

Ходуһа уонна мэччирэҥ сирдэрин үүнүүлэрин наҥтаабыттан, аҕыйаатарын хаачыстыбата мөлтөөбүтүттан көстөр. Билигин үчүгэй хаачыстыбалаах аһылыктаах мэччирэҥнэр суохтарын тэҥэ. Аасыт сыл саҥатыгар Карл Маркс аатынан, «Мыҥдаҕаайы», «Мугудай», «Бахсы» совхозтарга барыта 6171,3 условнай төбө ыраах сүөһү, 4445 условнай төбө сылгы баар эбит буоллаҕына, отуннан хаачыллыылара 85, мэччирэҥ аһылыктарыттан хаачыллыылара 50,6 бырыһыанна тэҥнэсиппэт. Мэччирэҥ сирэ кмараҕынан уонна халтаныын бүтэһэ суох ходуһаларга күһүн-саас ыраах сүөһү, сылгы бэйдиэ сылдьан мэччийэр. Онон ходуһаҕа от үүммэт. Ороҕуон хаһаайыстыбаларыгар мэччирэҥ сирдэр үүнүүлэрин катаан көрүү, учуоттаһын хаһан даҕаны ыытыллыыбат. Ордук күүсүнэ бөҕө ажтар, сайылыктар туладарыгаҕым сирдэр тэнсиллаллар, туһаттан тахсаллар.

Сүөһү мэччийэ сылдьан үүнээйиҥ быыа ыстаан сиргин таһынан киин сиппин алдьатар, сири тэйсэн чиҥэтэр. Ол түмүгэр уу почва алын арааҥатыттан сиик буолан көтүүтэ күүһүрэр, үөһэттэн түспүт соҕуу сиргэ иҥмэкэ эмиэ устун сүүрэн хаалар. Онон сир куурар-хатар. Аластарга сиик көтүүтүн итинник күүһүрүүтэ почва цьуурутар туус күүсүнэ көбөн турагнар үөскэн іиннэригэр тиэрдэр. Сирдэри балохтөрүнэн араараан хөрдөхпө, үүнүү сөбүгэр сиктээх ходуһаларга наҥтыыр. От ороҕуон сирин иккистэн чинчийии түзүктэриттэн көстөр. Ити ката тэнсиллиэ кыаҕа дьаһар эбит. Кураанах сир үрүт араҥата тэнсии түмүгэр бурбайан тахсар, оттон ньчэҕэй ортө дьолутэ үөтэнэр, онон үүнээйи силиһэ алдьанар. Онуоннан иҥэмтиэлээх веществолар от составыттан сүтэхлэр, ол оннугар тэнсиллиэҥ ордук тулуйуммуо сыыс, сүлүһүннээх, хатыылаах, сымсайан сиэ-иллибэт оттор үүнэллэр. Онон от хаачыстыбата улаханнык мөлтүүр. Дьиэннэн, ыраах биэрэр үүтүн 80 бырыһыанын мэччирэҥ ыйдарыгар ылыах таахпыт. Ол үрдүнэн мэччирэҥи таба туһаныыга, харыстаһыҥыга, көрүүгэ-харайыыга суолтаны биэрбэппит. Сайан сүөһү хоргуйбата биллэр, ол эрэйи халтаҥнаабыт мэччирэҥтэн туох бородуукуйатын ылыахха сөбүй?

Онон мэччирэҥи бөдөҥнэтэн туһаныыга сүүрүн болҕомтону ууруохха иннэда. Ол иннитэн, бастатан туран, учаастактарга ааараат уочаратынан аттаран туһаныахха. Сайын сиргэ ыйдарыгар ылыах таахпыт. Ол үрдүнэн мэччирэҥи таба туһаныыга, харыстаһыҥыга, көрүүгэ-харайыыга суолтаны биэрбэппит. Сайан сүөһү хоргуйбата биллэр, ол эрэйи халтаҥнаабыт мэччирэҥтэн туох бородуукуйатын ылыахха сөбүй?

Онон мэччирэҥи бөдөҥнэтэн туһаныыга сүүрүн болҕомтону ууруохха иннэда. Ол иннитэн, бастатан туран, учаастактарга ааараат уочаратынан аттаран туһаныахха. Сайын сүөһүнү үчүгэй хаачыстыбалаах, иҥэмтиэлээх аһылыктаах мэччирэҥ үүнэйитин сайдыатын учуоттаан туһаныы түмүгэр сиппиллиэхтээх. Кураанах сир ото ордо сиэр, онон саас уонна сайын саҕаланыытыгар туһаныллара ордук. Оттон сиппэх мэччирэҥнэрин — күүгинү ортүгэр. Итинник учаастактар сыаннаналлар, мэччирэҥ үүнэригэр ньиэригэр ыйдарыгар ылыах таахпыт. Ол иннинэ мэччирэҥ сирдэрин тустуспа күрүөлээн хааччахтарга араартыахха. Ити үлэдэри ыытыыга үүнүүлэрэ бинир кэмнэ туһаныллаллар учуоттуохха наада. Хааччахтарга араараан туһаныы систематын сыл ахсын ыытыахха уонна көрүөхха-харайыахха. Сыыс итиннэ күнаҕаннык сиэ-иллэр оттору ыраастыахха, сирин оҥоруохха, кыһынын хаарын чистэтэн сиэтин уһуннук тутуохха. Күһүнгү ортүгэр сиэнилсүөһүнү үчүгэй хаачыстыбалаах, иҥэмтиэлээх аһылыктаах мэччирэҥ үүнэйитин сайдыатын учуоттаан туһаныы түмүгэр сиппиллиэхтээх. Кураанах сир ото ордо сиэр, онон саас уонна сайын саҕаланыытыгар туһаныллара ордук. Оттон сиппэх мэччирэҥнэрин — күүгинү ортүгэр. Итинник учаастактар сыаннаналлар, мэччирэҥ үүнэригэр ньиэригэр ыйдарыгар ылыах таахпыт. Ол иннинэ мэччирэҥ сирдэрин тустуспа күрүөлээн хааччахтарга араартыахха. Ити үлэдэри ыытыыга үүнүүлэрэ бинир кэмнэ туһаныллаллар учуоттуохха наада. Хааччахтарга араараан туһаныы систематын сыл ахсын ыытыахха уонна көрүөхха-харайыахха. Сыыс итиннэ күнаҕаннык сиэ-иллэр оттору ыраастыахха, сирин оҥоруохха, кыһынын хаарын чистэтэн сиэтин уһуннук тутуохха. Күһүнгү ортүгэр сиэнилсүөһүнү үчүгэй хаачыстыбалаах, иҥэмтиэлээх аһылыктаах мэччирэҥ үүнэйитин сайдыатын учуоттаан туһаныы түмүгэр сиппиллиэхтээх. Кураанах сир ото ордо сиэр, онон саас уонна сайын саҕаланыытыгар туһаныллара ордук. Оттон сиппэх мэччирэҥнэрин — күүгинү ортүгэр. Итинник учаастактар сыаннаналлар, мэччирэҥ үүнэригэр ньиэригэр ыйдарыгар ылыах таахпыт. Ол иннинэ мэччирэҥ сирдэрин тустуспа күрүөлээн хааччахтарга араартыахха. Ити үлэдэри ыытыыга үүнүүлэрэ бинир кэмнэ туһаныллаллар учуоттуохха наада. Хааччахтарга араараан туһаныы систематын сыл ахсын ыытыахха уонна көрүөхха-харайыахха. Сыыс итиннэ күнаҕаннык сиэ-иллэр оттору ыраастыахха, сирин оҥоруохха, кыһынын хаарын чистэтэн сиэтин уһуннук тутуохха. Күһүнгү ортүгэр сиэнилсүөһүнү

либэтэх сыыс, хатыылаах, күнаҕан амтаннаах оттору сиппэстэрин түөрүүххэ, охсуохха. От саставы туһаныллар наадатыгар сорох сылга мэччирэҥ сирдэрин ходуһа быһыытынан эмиэ туһаныахха сөп. Сыыс оттор үүнүүлэрэ күүһүрэр. Ол эрэйи мэччирэҥнэ оттомот алаастар, дуолаах үрэхтэр, үрүйдэр-харыйалар, алаастар туруору халтаҥ сыһардара, ньиргэлэриннэн үөгү тэнсиллиэрэ улахан буолан итинник дьаһаллары ылар үөскүүр кыайтарбат.

Онон сибээстэн сири мэччирэҥнэ аҥаарыны хаттаан ылыахха наада. Оччобуна үүнүүлэх сирдэри мэччирэҥ да, ходуһа да сыһыгыттан эрэйи сылдьан туһаларга кыахтар үөскүүхтэхтэр. Сайынын сиик көтүүтэ улахан, оттон сонуу түбүүтэ аҕыйах буолар. Онон хаар уутун кодьүүстээхтик туһанар сатыахтаахпыт. Ол иннэттэн хаары тиитэрэр, чиҥэтэр дьаһаллары күүсүнэ ылыахха, хонурахтары үөскэтиэххэ, хаар будгунньахтары оҥортуохха. Сир кырсын дискалаһыныыын туһсарар көмөлөөх. Сиик көтүүтэ аччыыр, кырыктыгы уонна силиргэхтээх оттор күүсүнэ үүнэллэриттэн сир кырса эдэрсийэр. Аластар кырдаллариттан көйүүму кутар эмиэ табыгастаах. Маныаха сиик көтүүтэ эмиэ аччыыр уонна почваҕа азот элементэра албыллар, ол үүнэйи кураана тулуйуммуо буоларыгар көмөлөөр.

Сайынгы ортүгэр бинир сиргэ ордук албах сүөһүнү тоҕуорутар сыыһа. Ол мэччирэҥ күүсүнэ тэнсиллиитигэр, түргэнник туһаттан тахсыытыгар тиэрдэр. Итинник сирдэри челлоруһар туһариигэ сүөһүнү 50 сылытар аналлаах экспозицияны баламнээннигэ киириэхтэрэ. Саҥа баланнар экспозиция хайдах буолуоҕай диэн саныыллар ыытабыт.

—Ыстарыах курдукпут. Ол эрэйи кэмигэр бүтэрэр инибит,—диир Дмитрий Павлович.— Көҥөрүлүүнү этаптарынан көрдөрүөхпүтүн баҕарабыт. Хос түөрт эркинин былаһын тухары көрдөрүүнү оҥоруохпут уонна оту дьоҥтон-сэргэттэн хомуйбут экспонаттарбытынан, атыннык эттэххэ, музей тылынан кэпсии сатыахпыт. Ити экспозиция Чурапчы ол кэмнээҕи эрэйи-кыһалҕаны көрсүбүт дьоннорбут пэспитин толоҕун бинир көстүүтүнэн буолуоҕа,—диэтэ киин.

Историческай ырдьыгы ити курдук бүтүргү эрэ колуонэ дьону буолбакка, кэлэр дьаҥы көлүөнэлэри эбэһиэстин туруоҕа. Онуоха киин толору быраастаах. Ол ытык иэйи толуур туһугар бастакынан музей торде буолар экспонаттары, документаны, ахтыылары хомуйан. Хатылыгаҕы нечат, комсомол албан аатын музейин үлэһиттэрэ бу дьоҥнааах дьыаланы саҕалаабыттара оруутун кэрэхсэнэ, норуот ойуур, саныаатыгар дириҥ мактаныыны ахтылла туруоҕа.

Сэмэн ТУМАТ.

Ороҕуон колхозтарын хотту көҥөрүү 50 сылын көрсе

БИҺИГИ ЫТЫК ИЭСПИТ

Российскай Федерация оскуолатын үтүөлээх учуутала Дмитрий Павлович Чечебутов үтүө кэпсээннэх көрүстэ. Хатылыгаҕы нечат, комсомол албан аатын музейин иннинэн ороҕуон 41 колхозтара 1942 сыллаахха республика хотугу ороҕуонарыгар күүс өртүнэн көҥөрүлүүлэрин 50 сыла атырдьах ыйыгар туолуутун көрсө түспэ салаа аһыллан үлэлиир буолбут. Сүрэх осмот баана буолбут трагедия кыттыылаахтарыныын көрсөн кэпсэтиигэ, киниилэртэн кырдьыгынан кэпсиир ахтыылары, ол кэмнээҕи фотографиялары хомуйуута оскуола учууталлара, үөрэнээччилэрэ тэрдьлдыбыттар. Үлэ иэдэс далааһыннаахтык бара эрэр.

Ол туохтан көстөрүй? Бу кылгас кэм иһигэр 1062 киһиэхэ суруктары ыытыттар. 494 киһиэхэ аадырыстара көстүбэккэлэр анкеталар, суруктар тиийэ илиитэр. Аҕа көлүөнэ дьон бу саҥа тэрээһинэҥ үтүө суобастаахтык хардаран эрэрэ музей үлэһиттэрин, онуо тэҥэ үөрэнээччилэри даҕаны саныаларын биллэрдик көтөхпүт. 141 киһиттэҥ сурук кэлэ. Саамай үөрүүлээҕэ баар, 154 киһи ахтыыларын суруйан ыыпыттар. Олор түмүллэн 942 страница буолбут. Эрэйи-кыһалҕаны көрсүбүт бинир дойдулаахтарбыт иэдэс тэҥнэн көҥөрүллүүгэ барбыт дьоннор уонна ол тыйыс кэми кэрэхилиир хаартыскаларын уура сылдьыбыттарын ылыыттар. Итинник историческай суолталаммыт фотоснимок ахсаана 208-кэ тиийдэ.

—Биһиги үлэбитигэр көҥөрүллүү историятын үөрэтиигэ утумнаахтык дьарыктаммыт уонна 1942 сыллааҕы партия обкомун бюротун уураахын көтүрдэриигэ түс бэйэтин кыдаатын киллэрсибит Проценний Петрович Флегонтов 78 страницалаах ахтыыны уонна 63 страницаҕа үһүллүбүт документтэри бэйэбитэ улаханнык көмөлөстө. Болтоҥо сиреттэн-уотуттан көспүт «Ыллыл үүнүү» колхоз историятын Илларион Илларионович Яковлев суруйан ситэрдэхтордо. Онуо таһынан Болтоноттон Дмитрий Захарович Седалищев. Түөйэттэн Николай Дмитриевич Беляев олус наадалаах, документальный кырдьыкка тирэҕирбит ахтыыны оҥорон тиксэрдилэр. Түгэн көстүбүтүнэн туһанан бинир суолу бэлиэтээн этиэм этэ. Киирбит ахтыы үксэ—хайдах көҥөрүллүбүттэрин кэпсээнин. Биһиэхэ историческай туганнэри ойуулуур, дьон сыһыаннаһыларын таарыйар, олоххо көрсүүлэр үөрүүлэх даҕаны, хомолтолоох даҕаны түгэннэри туоннуубанна сэҥэртиир ахтыылар олус диэн наадалар. Омос көрдөхпө, кыра да түгэн иэр буоллуннар, олор кэлии түмүллэннэр өлөҥү олох курдук көрдөрөр суолталара улаатан тахсыан сөп диэн саныаттан итиннэ этэбин. Ахтыыны баламнээччилэр ити көрдөҕүүлэрбитин учуоттуулара наада,—диэтэ Дмитрий Павлович.

Урукуттан баҕарар баҕым диэн олох ити тыйыс түгэннэрин кэрэхилиир маллары-саллары, документаны, ахтыыларын мунньууну киниилэрбин этэ. Дьэ, ааһа, туолар карингаммыт. Холобурта ылан эттэххэ, Николай Петрович Гоголев 1942—1946 сыллаҕа кэпит саҕыннаҕын, сороловон хаалбыт уллуҥ сутуруутун, үтүлүгүн өр сылларга кэрнастээн уура сылдьыбытын музейта тиксэрдэ. Мария Давыдовна Корякина сэриҥэ барбыт кэргэнэ Иван эргиллэн кэлэриэ биэриэм диэн тиилит табаҕын саныыбатын уура сылдьыбытын ыыпта Анастасия Ивановна Егорова биэрдэ. Ордук долгутуулаах экспонат музей фондутар Евдокия Филипповна Бомбосваттан киирдэ. Киин көҥөрүллүү сылларыгар оҕо сылдьан кэпит саҕыннаҕын бэлэхтээтэ.

Дьоммут барахсаттар дойдуларыттан туох иһиги хомуоһу илдьэ барбыттара буолуой? Ити туһунан Мария Николаевна Николаева биэрбит балтараа литр иҥэмэх чугуун көҥүлэтэ уонна уиньуула от умнаһын сиппэр мас іаллыгы тугу эрэ кэпсиэхтэрэ диэн саныыбын. Итинник киһи долгуйа көрөр экспонаттара—бу өчотоохоҕу тыйыс олох уонна тыынньаах хаалыы иһин дьулуур кэрэхиттэриэн буоллаллар.

Д. П. Чечебутов Кэбээйи, Эдьигээн, Булун ороҕуоннарыгар көҥөрүллүүгэ сылдьыбыттар ахтыыларын, оттон да атын документаны түмэргэ анаан уонча альбомнары ороҕуоннаҕы типографияҕа сакаастаата. Маны тастыыр комбинат сыаҕар экспонаттарга стендэлэри оторон биэриэлэриэтэр кэпсэтэ. Ити сакаастар балам буоллахтарына, музей үлэһиттэрэ көҥөрүлүү 50 сылытар аналлаах экспозицияны баламнээннигэ киириэхтэрэ. Саҥа баланнар экспозиция хайдах буолуоҕай диэн саныыллар ыытабыт.

—Ыстарыах курдукпут. Ол эрэйи кэмигэр бүтэрэр инибит,—диир Дмитрий Павлович.— Көҥөрүлүүнү этаптарынан көрдөрүөхпүтүн баҕарабыт. Хос түөрт эркинин былаһын тухары көрдөрүүнү оҥоруохпут уонна оту дьоҥтон-сэргэттэн хомуйбут экспонаттарбытынан, атыннык эттэххэ, музей тылынан кэпсии сатыахпыт. Ити экспозиция Чурапчы ол кэмнээҕи эрэйи-кыһалҕаны көрсүбүт дьоннорбут пэспитин толоҕун бинир көстүүтүнэн буолуоҕа,—диэтэ киин.

Историческай ырдьыгы ити курдук бүтүргү эрэ колуонэ дьону буолбакка, кэлэр даҕаны көлүөнэлэри эбэһиэстин туруоҕа. Онуоха киин толору быраастаах. Ол ытык иэйи толуур туһугар бастакынан музей торде буолар экспонаттары, документаны, ахтыыларын хомуйан. Хатылыгаҕы нечат, комсомол албан аатын музейин үлэһиттэрэ бу дьоҥнааах дьыаланы саҕалаабыттара оруутун кэрэхсэнэ, норуот ойуур, саныаатыгар дириҥ мактаныыны ахтылла туруоҕа.

Сэмэн ТУМАТ.

Каталония киин куората Барселона 1986 сыллааҕы сиэмэгэ Олимпийскай оонньуулар ыытыллар сирдэриэн талыллыыбыта. Ол кэмтэн, диэн суруйар Германия сурунаала «Шпигель», киин олохтоохторо куорат бүтүнүү түүү площадкатынан буолбут түбүгүн суруйаллар. Аар кырдьаҕас Барселона аан дойдутаҕым ыраахтааҕы төрдүттэн эдэрсийиигэ туһанар Олимпиадаҕа баланнаннигэ Испания уонна Каталония правительстволара, олохтоох былаастар, оонньуулары тэрийэр комитет, чаһынай үбүлээччилэр баһаҥхай үбү киллэрдилэр.

Снимокка: Барселона бургомистра Олимпиада талисманын кытта.

РИТА—ССТА.

Хаһыат анаалаах таһаарыыта

СҮБЭҺИТ

1. Дьиэҕэ-уокка
2. Асчыттарга
3. Оҕуруокка
4. Дьиэтээҕи ферма

ТАҢАҺЫ УУРУУ, АҺЫ ХАҺААНЫЫ

Сайыҥҥы кэм тиийэн кэлэр. Онон кыһыҥҥы уонна сааскы атах таҥастара наадата суох буола түстүлэр. Саппыылары, бачыыҥкалары үчүгэйдик көрөн-истэн ууруу кинилэр үһүн үйэлээх буолуларын хаччыйар. Онон аҕыйах сүбэни истиҥ. Баҕар, туһаныахтыт.

Аан бастаан атах таҥаһын уунан үчүгэйдик сууйуллар уонна кураанах буолуор диэри сотон баран хаһыаты эбэтэр оту иһигэр ыга сиэллэр уонна итиэтэр прибордартан, оҕохтон тэйиччи ураан куурдуллар. Өскөтүн атах таҥаһа эрдэ көрүҥүн сүтэрэ хаппыт буоллаҕына, сымныар диэри сылаас ууга уган, ол кэнниттэн иһиттэн, таһыттан үчүгэйдик сотон, глицериннээн баран эмиэ хаһыаты эбэтэр оту ыга сиэн баран куурдуг.

Итиэ кэнниттэн кремнэн эбэтэр 100 г олифа 25 г гуулларыллыбыт парафины, 50 г эрэһиинэ силиэни уонна эмиэ итиччэ скипидары кытта холбоһутун булкаадаһыгынан сотуг. Бу састаабы оҥороргутуттар, туһанаргытыгар уоттан сэрэниг.

Тирии атах таҥаһын парафин (50 г) уонна лүөн арыытын (1 ост. ньуоска) сылытыллыбыт булкаадаһыгынан сотор эмиэ үчүгэй.

Замшаттан тигиллибит атах таҥаһын оскуолаҕа туһаныллар эрэһиинэлэн эбэтэр анаалаах эрэһиинэ суокканан ыраастаныллар, бэчээттиир машинаҕа туһаныллыбыт эргэ лиэнтэ эмиэ үчүгэй (биллэн турар, атах таҥаһа хара өҥнөөх буоллаҕына).

Сырдык замшаттан атах таҥаһын кураанах туулуунан эбэтэр үрүг силиэн иһиэн ыраастыахха сөп. Атах таҥаһын ууруоххут иннинэ арыы бөҕөнньэрин бензиннэн ыраастаан кэбиһиг, олохсуйан хаалыахтара.

Замшаттан атах таҥаһа улаханнык киртийбит буоллаҕына, кыра нашатырдай испиирдээх ыылалаах уунан сууйуллар. (Иннин оҥоруох иннинэ замша өҥө ити састаабы төһө тулуйарын бэрэбиэркэлиэххэ наада). Замшаттан атах таҥаһын ис өртүн төһө кыалларынан илитимнэххэ.

Дьэ ити кэнниттэн хордуоҥкаттан быһан фиксатордары оҥорон уган баран атах таҥаһын аны күһүгүтэҥнэ диэри ураан кэбиһиг.

x x x

Түүлээх саҕалаах сону, бэргэһэни сайыҥҥы кэмнэ моль сиэбэтин наадатыгар баатаны кыраһыыҥа илитэн баран бэргэһэ, саҕа иһигэр уган.

Дьиэҕэ бурдуку, курупаны хаһаанан өр сытыардахха, сороҕор онно чиэрбэлэр, үһүн тумус диэн хомурдуостар үөскүүллэр. Итиитэн быыһанар сүөл судургу бурдуктаах, курупалаах куулларгыгытар чесноку ыраастаан, өлүүскэлэриннэн ааартаан баран онно уган, Чеснок өлүүскэтин баабырдыбанна кыһаныг—баабырбыт чеснок буорту буолар.

2. БЭС ТУОРАХТАРЫГТАН МҮӨТ

Бэс мас иннэлэрэ эмиэ кинэгник туттуллаллар, оттон туорахтарыттан олус миниьигэс уонна ордук тымныйан ыалдьыыга туһалаах искусственнай мүөтү балэмниллэр.

Туорахтары суолтан тэйиччи үммүт мастартан, ордук табыллара бордьигэстэртэн ыам ыйын бүтүүтэ хомуйаллар.

Рецебэ маннык. Аан бастаан бэс туорахтарын лабаалар төрдүгэстэриттэн, иннэлэриттэн кичэйэн ыраастыыллар, ыраас гынна уунан сайҕаныллар, эмалированнай кастөрүүлэрэ сүөкээн баран туорахтары 1—1,5 см сабар гына тымныы уу кутуллар. Ол кэнниттэн кастөрүүлэни сабан баран 20 мүн. устата оргуталлар уонна суукка устата туруоран көөнньөрүллэр. Көөнньөрүүнү (мутукча нүөҕэ өҥнөөх буолар) атын эмалированнай кастөрүүлэҕэ кутуллар уонна 1 литр көөнньөрүүгэ 1 кг быгархай саахары эбиллэр. Ити кэнниттэн, көннөрү барыанньаны курдук, балтараа таастан итэҕэйэ суох буһарыллар. Күүгэнни буһа турдаҕына эбэтэр ол кэнниттэн холбуйуллар.

Харанга кыһыл өҥнөөх мүөтү итилии таас баанкаларга кутуллар уонна ҥымныйыытын саҕана пластмассовай хаппахтарынан эбэтэр пергаментнай кумааҕынан сабыллар. Ити курдук буһардахха, мүөт хос да температуратыгар өр кэмнэ буорту буолбат. Маннык мүөттээх чэй өҥө да кыраһыабай, иһэртэ да миниьигэс.

3. ОҐУРСУНУ ҮҮННЭРИИ

Оґурсу рассадатын теплицаҕа көһөрөн олордуу теплица төбө сылааһыттан-тымныытыттан тутулуктаах. Өскөтүн ыам ыйын бастакы күннэригэр теплица температурата 20—22 кыраадыс сылаас буоллаҕына, көһөрүөххэ сөп. Сылытыллыбат теплицаларга рассаданы үгэс курдук, ыам ыйын 20—30 күннэригэр көһороллөр. Итиҥ кэмнэ рассада үчүгэйдик силистэммит уонна 4-5 бөдөн сабирдэхтэммит буолуохтаах.

Теплица буора рассаданы олордорго бэлэм буолуутун почваны сылааһын биллэр термометр көмөтүнэн быһаарыллар. 10 см диригиҥэ температура 17 кыраадыстан намыһах буолуо суохтаах.

Олордорго тымныы почваттан тэйиччи буоллун диэн рассада үс тымыыттан биирин сиртэн көстөн турар гына олордуллар. Төбө хойуу гына олордуу оґурсу суордуттан тутулуктаах.

Тымныылар аҥаллларын кытта, ол эрээри олордуу кэнниттэн ыам ыйын иккиэлэнэ аһарбакка, оґурсу уктарын шпагатынан туруору тартаран баайыллар.

Оґурсуну олордубут буору көбүтэр, силиһин алдьатыат наадаттан, көҥүлэммэт. Ол кэрэхтин сибиэһэй, көнсоркой почваны эбии кутуохха сөп.

Олордуу бастаны күннэригэр теплица температурата күүс 20—23, түүнүн 17—20 кыраадыс сылаас буолара наада. Оттон ас кутар кэмигэр күннээх күннэргэ 24—28 кыраадыска тиийиэхтээх. Буорун температурата 20—24 кыраадыстан намтыа суохтаах. Кутар уу 20—25 кыраадыс сылаас буолара наада. Биир кв. м сиргэ 7—10 л уу сөп буолар. Температура нуулга түстэҕинэ, үүнээйи өлөр, 15 кыраадыстан намыһах, 30 кыраадыстан үрдүк буоллаҕына, ас кунпат. Оґурсу сиктээх салгыны таптыыр, температура түһүүтүн-тахсыытын тулуйбат олус намчы үүнээйи, онон теплицаны сэрэнэн салгылатыахха.

Үүнээйини эбии аһатыы бибиги Сахабыт сирин усулуобуйатыгар ураты наадалаах. Рассаданы үүнэр сиригэр көһөрбүт 2-3 нэдиэлэ кэнниттэн 10-нуу хонук арыттаан эбии аһатыы саҕаланар, 1 кв. м сиргэ 7—10 л уу, 10—20 г ыах ингэ туһаныллар. Ыах көһуомун 1:10 кээмэйинэн суурайыллар. Итиннэхэ силиһэ сытыйарыттан сэрэнэхха.

Минеральнай уоҕурдуулуу туһанар буоллахха, препараттар уопсай ыйааһыннара биир биэдэрэ ууга 70 г элбэх буолбатыгар болҕомтону ууруохха.

Сырдыга тиийбэт, буора тымныы, тууһа үрдүк буоллаҕына, оґурсу ыыйан үммэт, уута, сылааһа, аһылыга тиийбэт үүнээйи аһа хабархай амтаннанар.

4. Сибиинньэни иитии

Сибиинньэни иитии биир кэскиллээх боппуруоһунан ийэ сибиинньэни иитии буолар. Эдэр тыһы сибиинньэлэри 8-10 мйдарын кэтэхиннэрбэккэ, саптарыыны 6-7 ыйдарыттан саҕалыыр ордук. Оччоҕуна оҥус ыйдарыгар үчүгэй төрүөҕү биэриэхтэрэ.

Буос сибиинньэлэри төрүөхтэрэ аҕыйах хонук иннинэ ілеткаларга угуталаан баран киһиттэн куттамматтарын наадатыгар таптыы, тарбыы сылдьыллыахтаах. Күн аайы сиинньэлэрин юэрийэн, массажтаан үүттээх буолуларын ситиһиллиэхтээх.

Ийэ сибиинньэлэр элбэх төрүөҕү биэриэхтэрэ атыыр сибиинньэлэри аһатыыттан, көрүүттэн-иститтэн тутулуктаах. Ийэ сибиинньэни сыл устата ингэмтиэлээх аһылыгынан аһатыы итиниэхэ эмиэ оруоллаах. Саптарыыны дьыл хайа баҕарар кэмигэр ыытыахха сөп.

Сайын эмнэрэр сиҥнат. Оґурсу сиктээх салгыны таптыыр, температура түһүүтүн-тахсыытын тулуйбат олус намчы үүнээйи, онон теплицаны сэрэнэн салгылатыахха.

Үүнээйини эбии аһатыы бибиги Сахабыт сирин усулуобуйатыгар ураты наадалаах. Рассаданы үүнэр сиригэр көһөрбүт 2-3 нэдиэлэ кэнниттэн 10-нуу хонук арыттаан эбии аһатыы саҕаланар, 1 кв. м сиргэ 7—10 л уу, 10—20 г ыах ингэ туһаныллар. Ыах көһуомун 1:10 кээмэйинэн суурайыллар. Итиннэхэ силиһэ сытыйарыттан сэрэнэхха.

Минеральнай уоҕурдуулуу туһанар буоллахха, препараттар уопсай ыйааһыннара биир биэдэрэ ууга 70 г элбэх буолбатыгар болҕомтону ууруохха.

Сырдыга тиийбэт, буора тымныы, тууһа үрдүк буоллаҕына, оґурсу ыыйан үммэт, уута, сылааһа, аһылыга тиийбэт үүнээйи аһа хабархай амтаннанар.

Чоппуусканы иитии

Дьиэҕэ-уокка аҕалаат, сонно туга аһатар ордук. Сибиэһэй сымыыт бытархайын, пшено эбэтэр эбиэс курупатын, сэлиэниэйи үлтүрүтэн биэриллэр. Күнүгэ биэстэ-алтата аһатыллар. Ыйдарын туоллахтарына, 3-тэ аһаттахха сөп. Өскөтүн чоппуускалар таһырдьа чэрчийбэт буоллахтарына, бэйис хонугуттан бурдук аһылыктары кытта булкуйан 0,1-0,2 г балык сыатын сарсыардаагы аһылыктарыгар бэриллэр.

Икки-үс ыйдарыгар диэри эмиэ аналлаах иитиллэр чоппуускалары бройлердар диэн аатталлар. Итиннэ аналлаах тутуллар чоппуускалар турар сирдэрэ кураанах, сылаас, сырдык, үчүгэй салгыннаах буолуохтаах. Биир квадратнай метр иэнэгэ 15 чоппууска олордуллар. Таллэхтэригэр кырбаммыт соломону эбэтэр мас көөбүлэ туттуллар.

Бройлердар, түргэнник улаатар буоланнар, элбэх аһылыкка наадыйаллар. Онон аһыыр хоруудаларыгар кураанах бурдук аһылык мэлдьи баар буолуохтаах. Туспа дьаһыкка өрүс бытархай тааһа ууруллар. Итиннэ бөдөҥ кумах да кутуллуон сөп. Мэлдьи ыраас уу баар буолуохтаах. Элбэх белоктаах уонна витаминнаах аһылыктар наадалар. Ыалдьан кыайан аһаабат чоппуускалары туһунан тутар ордук. Кинилэргэ сымыыт араҕаһын ытыйан баран, ыстакаан аҥара үүтү, онно 10 г сахары эбэн бэриллэр. Ыалдьыбыт чоппуускану тумсун атыттан бэйэ аһатара ордук.

Ыраастыыр, ньуоска, ньуоскалаах, ньуоскалаах, ньуоскалаах

РЕАБИЛИТАЦИЯЛАННА

«Эдэр коммунист» хаһыакка 1990 сыл тохсунньу 31 күнүгэр «Улахан ученайга комсомолецтэ» диэн ыстатыйаҕа тахсыбыта. Онно тэрдэ Чурапчы Одьулуун Чакырын кэнниттэ С. К. Старостин эрэйдээх-буруйдаах олоҕун кэпсэтибит. Кини 1928 сылларааҕы ОРПУ Коллегиятынан, ол аата суута-сокуона суох, Соловецкай лаагырга уурулаан барбыт. Онтон Финляндияҕа күрүүр. Онно кэрэхсиллэр. Сэриигэ советскайы утары сэриилэһэр. Финляндия хотторон бэриммитин кэннэ Швециягэ түһэр. Финляндияҕа да, Швециягэ да улуу ученайдары кытта билсэр, үөлэлэриэр комсомолецтэр. Онно 1975 сылларааҕы 75 саастыгар олор.

Семен Константинович чугас дьоно Чурапчыга, Таатта оолоруллар. Ыстатыйабын суруйаары, ол да кэнниттэн киниэхэ ыытта чугастык билсибитим.

С. К. Старостин биирдэ күрэспит бирэ дылаҕалаах дьоно М. Ф. Корнилов, К. Е. Старостин, аймахтара туруорсан, реабилитацияламмыттара. Өссө М. Ф. Корнилов сурунан хаалларбыт айымныыларын «Сахаада» хаһыат, «Чолбон» сурунаал бэчэттэтиллэр. М. Ф. Корнилов сытыы политическай хайысхалаах хоһоонун телевизорынан уус-уран биэриигэ аахтылар. Ол үрдүгэр Семен Константинович дьоно тоҕо эрэ, туохтан эрэ биэриигэ диэри кэм да тутуннан, аҕаларын, эһэлэрин, таайдарын реабилитацияламмыттар гына туруорсубатылар, чиэһинэй аатын өйдүүгэр түһэртэрэргэ ыҥамматтылар. Хомойуох иһин!

Хаанаах диктатура поруокка оҥорбуут ыныраллаах буруйа таах хаалыа суохтаах, воруот оҥу биэнэхтээх, буруйа суох аҕаастаммыттар үтүө ааттара тиллиэхтээх. Хайаан да! Ол буолар биһиги, тыыннаахтар, кинилиэ быыны, үтүө санаа ороговдуурдуулар киллэрэр сэмэй кыдаанныт диэн.

Итинник булгуруйбат санаалаах буоламмын Прокуратура иннигэр С. К. Старостины ыраах тыыргa туруорсубутум. Сиэрдээх быыны онцуй булла. Саха Республикатын Прокурора, Юстиция үөрүс министиэрэ, Государственнай советниг В. В. Колесоров иннигэ бэтаһыннаах бу дыылланыы муус устар 28 күнүгэр 19-21-52 нөмөрдээх реабилитация туһунан ыстыы ыытыллыбыта.

Чурапчы дьонугар, С. К. Старостин биир дойдулаахтарыгар эти сонуну астынан туран биллэрэ бин уонна кулуҥнуттуран кытта куттаан бүтүөбүт, иккиэн атахпытыгар эрэ лаахтык эрэнэрбит, өбөбүтүн өрө котоҕуоҕуг, олоҕу кыбыстыбакка, сиэттибэккэ туох баарыгар корүөҕүг, сыаналыыллыг, оҥу аҕаан каар мэ кылбатын кэрэ, дьоҕуннах тыар туһугар өйдөөхтүк тойдоохтук, кимиэхтэн кэпсэнэрин диэн ыҥырабыт.

Маҥан сибээстээн мин бэйэм суолу этэн кэбиспиэм. Сотоҕутаабыта Якутскайга Российскай Федерация воруот уоруоҕурдуутэр министрдааҕа мустан сүбэлэспиттэрэ. Якутскайга, Ньурбаҕа сылдьан баран, Адыгей министрэ Б. Б. Берсиров воруот ойо-санаата уйуктуута сөбүлэр күүрүүлэдин баланстаан баран эрдит.

— Мин саныабар, саха дьонун олоҕу, туллаҥнаҕ эйгэни ылынар философията эйгиэн сотору кэлиэҕ. Яковлев курдук барҕара сайдыбыт дойдулар таҥнымарыгар таһаарыа, — диэн. Ол оҥу «Саха сирэ» хаһыат муус устар 21 күнүгэр бэчэттэтэбита.

Бүоллартан - буолбуттан кутталлаах, эрэпэт, дьиҥдьах, бэйэни бүк санаан бүтүөбүт.

БАГДАРЫЫН СҮЛБЭ.

ОРОЙУОН КИИНИНЭЭҺИ ПЕНСИОНЕРДАР!

Ойуонноохтаах пенсионнай өтдел бу күннэрэ Саха Республикатын Урдуку Сэбиэтин уураахтаах пенсиялар бары корүүнэрин үрдэтиигэ үлэлиир. Онон сибээстээн хоту ноҕуҥа сылдьыбыттар, Аҕа дойду сэриитин сылларыгар тылга үлэлэрин уонна эмиэ суох байыаннай сулуусаларын иһин СССР орденнарынан уонна медаллаарынан наҕараадаламмыт дьоннор пенсиаларыгар эбии надбавкалар аҕыллаллар. Онтон наҕараадаларга киирэллэр: «Бойобуой үтүөлэрин иһин», «Хорсунун иһин» медаллар, Ушаков уонна Нахимов медаллара, «Үлэҕэ килбиэнин иһин», «Үлэҕэ туйгунун иһин», «Ленинград оборонатын иһин», «Москва оборонатын иһин», «Одесса оборонатын иһин», «Севастополь оборонатын иһин», «Сталинград оборонатын иһин», «Киев оборонатын иһин», «Кавказ оборонатын иһин», «Заполярье оборонатын иһин», «Японияны кыайыы иһин», «1941—1945 сс. Аҕа дойдуну көмүскүүр сэриигэ килбиэннээх үлэтин иһин» медаллар. Наҕараадаламмыт документаан сүппүт түбэлтэлэргэ «1941—1945 сс. Аҕа дойду сэриитигэр Кыайыы 40 сыла» медаль ылыллыан сөп. Онно «Участнику трудового фронта» диэн суруктаах буолуохтаах.

СССР, РСФСР уонна Саха Республикатын үтүөлээх үлэйитин аата ситэриллибит уонна «СССР бочуоттаах донора» аатыгар наҕараадаламмыт дьоҥҥо надбавка үлэлэриттэн уурайаллыарыгар эбиллэр.

Ойуонноохтаах пенсионнай отдел.

Оҥуокай дьиэрэйдин

Аастыт баскыбыыһыанньаҕа аанньа таҥастыыр комбинат спонсордаан уонна коҕүлээн «Чаран» КИЭК иһиэн тэриллибит «Оҥуокай» түмсүү Чурапчы сэлиэнньэтигэр оҥуокай конкурсун тэрийэн ыытта. Тэрээһин үчүгэйин үрдүнэн, хомойуох иһин, олус аҕыйах кыттааччы кэлбит. Этээччи аҕыйаҕынан улахан бириэмиэт (20 тыһыынча соль, сыаналаах куукуна наборун фондата) оонньоммото.

Кырдьаҕас этээччилэртэн Яковлев Прокопий Данилович уустаан-уранаан хомоҕой оҥуокайы таһаарда. Кыра оҕолортон Сардана Пудова, Лена Соловьева мустубут дьон кэрэхсэбилин ыллылар. Оҥуокай таһаарбыттарга барыларыгар өйдөбүнньүк балаҥтар туттарылыннылар.

Оҥуокайы көрө, кытта кэлбит дьон оҥуокайы, национальнай культурабыт биир саамай сүрүн, кырдьыбай көрүнэ буоларын быһыытынан, сайыннарар хайаан да наадалааҕын бэлиэтээтилэр.

КонкурсҚа биһиэхэ үлэлии кэлбит монгол таабарыстарбыт сырыттылар, оҥуокайга киирэн хаамыстылар. Кинилэр байыаннай хороводнай ырыаларын, оҥуокайга маарыннатан ыллаан иһитиннэрдилэр. Сыныйалаах кэмигэр буфет үлэлээтэ.

Иннинэтин оҥуокайга нэһилиэнньэ кыралыын-улаханнын, маассабайдык кыттара олус наадалаах. Кэлэн иһэр юбилейдаах мһыахтарбыт кэрэһитин сэлэлээн сөтөрүҥ, оҥуокайы сайыннарыаҕыт!

Е. МАРКОВ.

Эҕэрдэлиибит!

Күнү аҕабыт ПЕСТЕРЕВ Николай Николаевич II, 55 саастыын туолбуккуунан ытиитин, ытиитинэн эҕэрдэлиибит. Баҕарабын сир үрдүгэр баар барыы үчүгэбин, чэгиэн чэбдик доруобуйаны, дьолу-соргуну.

Кэргэнин, оҕолоруг, сиэнин, хаанынан.

Күнү аҕааччыбыт, «Саҥа олохха» сурутуу кэлэр нэдиэлэнэн (ыам ыйын 29 күнүнэн) түмүктэнэр

Биһиги ороҕуоммутугар киин бэчээккэ сурутуу түмүктэннэ. Сыана ыараабытынан, бириэмэтэ да олус ыгым буолан, дьон бэл ордук сөбүлээн аҕаар хаһыаттара, сурунааллара сыл иккис аҥарыгар эмиэ аҕааччыларын сүтэрдилэр. Онуоха быстах холобурдары аҕалабыт (бастакы колонкаҕа—ороҕуон үрдүнэн сыл бастакы аҥарыгар суруппут дьон ахсаана, иккискэ—сыл иккис аҥарыгар суруппуттар ахсааннара):

«Известия»	86	17
«Советский спорт»	258	119
«Комсомольская правда»	490	78
«Семь дней»	206	59
«Семья»	59	11
«Веселые картинки»	1343	474
«Человек и закон»	674	237
«За рулем»	648	133
«Роман-газета»	218	107
«Эхо планеты»	203	52

Киин бэчээккэ сурутуу ыам ыйын 15 күнүгэр түмүктэммитэ. Ыйыталаһан көрдөхпө, бу олус кылгас кэмнэ соло-билэ булан сибээс отделениеларыгар тиийбэккэ, сөбүлүүр хаһыаттарыттан, сурунаалларыттан илии соттубуттар аҕыйаҕа суохтар эбит. Оннук аҕааччылар хомолтолоро, биллэн турар, улахан. Ол иһин «Саҥа олохха» суруталларын умнан сылдьар аҕааччыларбытыгар «Тиэтэйиҥ!» диэн этэбит. Ороҕуон хаһыатын сыл хаалбыт сэттэ ыйыгар аҕыйах бастаах сакааскытын кэлэр нэдиэлэ иһиэн (ыам ыйын 29 күнүгэр диэри) биэриэхтээххит.

«Саҥа олох» абонемениэн бланкалара ыам ыйын 9, 14, 16 күннэринээҕи нөмөрдэригэр бэчээттэммиттэрэ. Оҥу ситэри толоруон баран кырыйан ылан ороҕуон киинигэр олороччулар «Союзпечать» отделениетыгар, нэһилиэктэр олохтоохторо сибээс туһаннаах отделениеларыгар илдьэн туттараҕыт. Ол нөмөрдэр эһиэхэ суох буоллахтарына, бланкалары миэстэтигэр тиийэн толороҕут. Төлөбүрү харчынан эрэ буолбакка, чегинэн эмиэ ылаллар. Ол аата чековай киниискэнэн онно, син эмиэ маҕаһыынҥа күрдүк, төлөҥөххэ сөп.

Ороҕуон хаһыатыгар бу дьыл ыам ыйын 29 күнүгэр диэри сурутаргытын умнуманг!

Сарсын — Славянскай сурук бичик - уонна культура күнэ

Бу бырааһынньыгы Кирилл уонна Мефодий күннэригэр, ыам ыйын 24 күнүгэр, Киевкэ, Мурманскайга, Новгородка бэлиэтээн туралларыгар, Былырыын Смоленскайга бэлиэтэммитэ. Быйылгы Москваҕа ыытыллыахтаах.

Симмокка: Славянскай сурук-бичик уонна культура-күнүн Смоленскайга бырааһынньыстаабыт.

Г. Калачьын фотота. (РИТА—ССТА).

БИЛЛЭРИИЛЭР

ЮБИЛЕЙНАЙ ЫҺЫАХХА ЫҢЫРАБЫТ

Соловьев нэһилиэгэ торуттэммитэ 60 сылын көрсө юбилейнай ыһыаҕын бэс ыйын 20 күнүгэр ыытар. Маҥна үөскээбит, үлэлээбит дьоннору ыҥырабыт.

Тэрийэр комиссия.

●

Суолу тутар-оромуоннуур хозрасчетнай учаастак ким баҕалаахха автомашинаннан **буор тиэйэр.**

Наадыйаччылар 21-667 № дьах телефонунан билсиҥ.

Учаастак администрацията.

●

Ороҕуон дьаһалтатыгар **бухгалтер** уонна **кассир** наада. Үлэлиэн баҕалаахтар 21-713 уонна 21-378 телефоннартан билсиҥ.

Күнү нөҥөбит, эҕэбит, хос эҕэбит үлэ ветерана, хоту көҥүү кытыылаана

ПОИСЕЕВА Ирина Ивановна

ыалдьан олбутун, диринник курутуйан туран, биллэр дьоммутугар, аймахтарбытыгар иһитиннэрэбит.

Оҕолоро, кийиттэрэ, кутуоттэрэ, сиэннэрэ, хос сиэннэрэ.

Поисеева Ирина Ивановна олбутунан оҕолоругар, сиэннэригэр кутурдааннарын биллэрэллэр:

— куоратта аймахтара Поисеевтар.

Таптыыр убайым, бырааттым, аймахпыт ороҕуоннааҕы байыаннай комиссариат үлэһитэ

ГУЛЯЕВ Михаил Михайлович

сойуулардык олбутун, диринник курутуйан туран, бары доҕотторуттан, табаарыстарыттан, бииргэ үлэлээбиттэриттэн биллэрэбит.

Бырааттар, эдьиийэ, Белолюбскайдар, Алексеевтар, Пермяковтар, Васильевтар, Дьячковскайдар, М. Д. Захарова, Синцентэр.

Гуляев Михаил Михайлович олбутунан барыаймахтарыгар, доҕотторуттан диринник кутурданнарын тиэрдэллэр:

— ороҕуоннааҕы байыаннай комиссариат коллектива уонна профкома.

— бырааабы көмүскүүр органнар уонна баһаартан көмүскүүр этэрээт коллективтара.

Редактор П. И. ПОПОВ.

НАШ АДРЕС: 678700, с. Чурапча, ул. Карла Маркса, 26 «а». ТЕЛЕФОНЫ: редактор—21-332, отделы—21-265, общий—21-505.

Учредитель газеты «Саҥа олох» — районный Совет народных депутатов.

Газета издается на якутском языке, выходит по вторникам, четвергам и субботам.

Индекс газеты 54967. Объем—1 усл. печ. лист. Тираж—4404.

Чурапчинская районная типография Мининформпечати Республики Саха (Якутия). с. Чурапча, ул. Карла Маркса, 26 «а».